

УДК 821.133.1(493)“18”–09К.Лемоньє:165.212

**ПРОБЛЕМА ЗЕМЛІ У РОМАНІ “КІНЕЦЬ БУРЖУА” К. ЛЕМОНЫЄ
(За Франковою концепцією “влади землі над людиною”)**

Ірина КУШНІР

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Творчість відомого письменника-натураліста Каміля Лемоньє сьогодні є втіленням бельгійської літератури. Роман “Кінець буржуа” зображає розквіт і занепад сім’ї Расанфос, для членів котрої володіння землею стає визначальним у формуванні характерів та світогляду героїв. Використання символічного образу землі йде від віри у її життєдайну силу, у постійний зв’язок людина–земля. Тема землі має специфічний вияв, що дозволяє частково порівнювати її звучання з романом Золя “Земля”.

Ключові слова: влада землі, зв’язок людина-земля, натуралізм, натурализм, символ землі.

Деколи бельгійським романістам несправедливо видається, що вони випали зі світового літературного процесу. Насправді вирішальним чинником завжди залишається талант митця. Ще в кінці XIX ст. К. Лемоньє посів почесне місце поряд з братами Гонкурами, Е. Золя, Л. Кладелем у плеяді письменників-натуралістів. Романіст, новеліст і літературний критик, він справедливо названий “маршалом бельгійської літератури” за плідну творчість упродовж цілого життя та за значний вплив на багатьох франкомовних митців і письменників. Його товариш Е. Пікар зауважив: “К. Лемоньє символізує франкомовну бельгійську літературну діяльність у цілому: її різноманітні тенденції, трансформації і спроби, її сильні та слабкі сторони: він є її мікрокосмосом. Він її відображає та вдосконалює, як чарівне дзеркало з казки... Це Ріка, з якої витікатимуть всі літературні бельгійські потоки, річки і струмочки впродовж наступної половини століття” [цит. за 12, р. 45]. Тому, безперечно, така постать заслуговує на глибоке вивчення у сучасному літературознавстві.

Дослідження проблеми влади землі над людиною в одному з найкращих зразків прози Лемоньє має на меті з’ясування своєрідності її висвітлення у руслі натуралізму в поєднанні з натурализмом. Звідси об’єктом статті став роман “Кінець буржуа”, раніше згаданий тільки російським літературознавцем А.І. Владіміровою у розвідці “Лемоньє и Э. Золя (Роман Камиля Лемоньє “Конец Буржуа”)”. Серед французьких монографій, згаданих у цій статті, заслуговують на увагу “Le Roman belge contemporain” М. Вудбріджа, що детально вивчає літературний процес у Бельгії; дослідження, що висвітлюють певну проблему творчості Лемоньє або ж розглядають її під специфічним кутом зору: Ж. Ванвелькенгаузен прослідковує розвиток натуралізму у Лемоньє (“L’influence du Naturalisme Français en Belgique”), його “Histoire d’un livre. *Un Mâle*, de C.Lemonnier” присвя-

чена розгляду роману “Самець”. Важливу інформацію про особистість письменника та сприйняття сучасниками його творів містять листи Ж.-К. Гюїсманса до К. Лемоньє.

Основна цінність – земля – формує систему вартостей селянина в усіх національних літературах. Українські письменники зверталися до цієї теми, зображуючи багатогранні її аспекти, кладучи в основу теми символ землі в тій чи іншій інтерпретації (О. Кобилянська “Земля”, М. Коцюбинський “Fata morgana”, В. Стефаник “Камінний хрест” та багато ін.). Це також романи відомих і досліджених в сучасному літературознавстві Е. Золя “Земля”, О. де Бальзака “Селяни”. Кожен з них є малюнком величі і краси хліборобства, черпаної власне з природи і землі як його первісного елементу. Для Золя і для Кобилянської це спосіб показати боротьбу землі і людини, їх взаємну залежність. “Земля – це майже єдине мірило для оцінки етичної та суспільної вартості селянина”, – зауважує І. Франко [3, с.184]; без неї людина нічого не варта. Цю думку “влади землі над людиною” обґрунтував І. Франко у статті “Влада землі в сучасному романі”. Актуальність поставленої проблеми – у підтвердженні факту: символіка землі виявляється близькою у трактуванні письменників різних національних літератур. Проблема влади землі стає своєрідним ядром сюжету та образних комплексів.

У Франка-поета читаємо полум’яні слова звернення до Землі-Матері з проханням сили та міцності для людини (вірш “Земле, моя всеплодющая мати”). Поезія “Гріє сонечко” – поетичний заклик до інтелігенції бути сіячами революційних ідей серед народу, де образи землі та хлібороба-сіяча набувають символічного значення. Цикл “Веснянки” створює єдину картину оновлення природи, радісно-тривожний настрій очікування змін у суспільному житті. Інший погляд на проблеми села у французького письменника-натураліста Е. Золя. Характеризуючи його роман “Земля”, І. Франко зазначає: “...автор не показав нам ані сліду стремління інтелігенції до зближення і братання з народом або полегшення йому тяжкого тягара ярма, яке на нього покладає сила землі. На обрії не видно жодної ясної цяточки. Вся та картина – велетенська, надзвичайно пластична, сповнена подробиць – робить враження тяжкої сірої хмари, обтяженої громами і градом” [3, с. 187]. Це стосується і роману “Кінець буржуа” К. Лемоньє.

Цей бельгійський письменник належить до авторів менш відомих широкому загалу, тому важливим є пояснити його суспільно-політичну і літературну позиції. Виходець з буржуазної фламандської сім’ї, він вивчає філософію і гуманітарні науки, готуючись до вступу на факультет права, але через захоплення літературою покидає університет. Заснування газет “l’Art universel”, “l’Actualité” і “l’Artiste” стає для нього можливістю увійти в літературне коло того часу та заробляти на життя.

Серед ранніх творів вирізняється збірник “Наші фламандці” (1863), де вперше пролунав заклик “Бути собою, або померти”, що став пізніше девізом цілого літературного руху [1, с. 141]. Як і Ш. де Костер, письменник виступив за демократизацію бельгійської літератури. “Будьмо собою!” – перший девіз руху “Молода Бельгія”. Це відлуння чіткої декларації К. Лемоньє у “Наших фламандцях”: “Найгіршим є приєднання не території, а духу. Самобутність або

смерть”, яку він запозичив у літературного діяча Ж. Екхауда [цит. за 6, р. 77]. К. Лемоньє виступив за оригінальну національну літературу. У статті “Le Précurseur” Ж. Екхауд означив її як “літературу, що виникає з самої землі, літературу швидше упереджену, ніж патріотичну, літературу, що є нашою, а не сусіда...” [цит. за 6, р. 77]. П. Арон так характеризує молоде покоління письменників, до яких належить і К. Лемоньє: “...Саме тому вони живуть письменством як життєвим вибором і як реакцією на їхнє оточення” [цит. за 4, р. 367]. Літературна діяльність для них не є простим зацікавленням, вона стає “першою, головною, професійною” [там само].

Роман К. Лемоньє “Самець” (1881) вражає живописним талантом письменника. Уособленням могутньої дикої природи вимальовуються герої роману – браконьєр Кашапрес і дочка фермера Жермен. На противагу селянам, Кашапрес, “jeune animal nourri des sèves de la terre”, виступає бунтівником проти суспільних законів і табу. За іменем К. Лемоньє закріпилась слава сміливого молодого письменника, що порушив спокій дрімотливої Бельгії, як це зробив, скажімо, Е. Золя у Франції. “Уперше в Бельгії письменник наважився змалювати життя з грубого боку; вперше країна взяла участь у літературному конфлікті... Це була перша велика битва і перші перемоги нашої літератури” [цит. за 1, 152]. У статті “Про один роман” Г. де Мопассан підкреслює важливе значення роману К. Лемоньє, створеного з “атмосфери сільської та дикої” [цит. за 11, р. 139].

“Самець” є не тільки оригінальним витвором уяви письменника, а й уособленням подальших тенденцій у його творчості (закоханість у природу, “натуризм”), що знайде вираз у романах “Незайманий острів”, “Адам і Єва”, “У свіжому серці лісу”. Літературний критик Ж. Ренсі наголошує, що К. Лемоньє у своїх романах зображує тільки одного персонажа “у всіх аспектах та у різному вигляді – себе самого” [цит. за 11, р. 100–101]. З цим твердженням можна погодитися, якщо розглядати тільки романи періоду “натуризму”. Герой цього періоду втілює всю складність людського життя. На відміну від персонажів Е. Золя, він не є героєм-схемою, це живий і активний “природний” персонаж. Згідно з теорією натуралізму, середовище накладає відбиток на життя людини: герої романів живуть серед природи, в серці лісу, що наближує їхню душу до чистої душі природи. Для К. Лемоньє важливішим є повний виклад думки, ніж причетність до того чи іншого літературного напрямку. За його висловом, натуразм чи інстинктивний реалізм дав можливість “залишатися собою” [11, р. 103].

Зацікавленню натуралізмом у К. Лемоньє сприяла творчість Е. Золя. На прохання Лемоньє Ж.-К. Гюїсманс готував статтю про великого французького письменника і його роман “Пастка”, вважаючи Е. Золя “письменником настільки цікавим, що захоплює своїм цілісним талантом” (лист до К. Лемоньє від 15 лютого 1877) [7, р. 16].

Ж.-К. Гюїсманс висловлює своє захоплення бельгійським письменником і його діяльністю в газеті “l'Actualité”: “Ви є хорошим і гордим митцем, і це не просто комплімент, для мене приємною була новина про ваші успіхи...” (лист до К. Лемоньє, березень 1877) [7, р. 26], чи ще: “Вчора ввечері я перечитав ваші “Фламандські і валонські казки”, “Bloentmenje” є вишуканою коштовністю з особливим місцевим колоритом” (лист до К. Лемоньє, липень 1878) [7, р. 55]. Він

збирався написати дослідження про К. Лемоньє та його творчість. На жаль, задум не був реалізований. Збереглася тільки стаття про новелістичний доробок письменника у журналі “L'Artiste” від 4 серпня 1878 р.

К. Лемоньє проникає в первісну свідомість селянина, заповнюючи таким чином лакуну, що існує в романі “Земля” Е. Золя. Він виріс ближче до землі і краще розуміє проблеми трудівників. Спадкоємець романтиків, К. Лемоньє під впливом ліризму деколи деформує реалістичне бачення речей. А. Гейман слушно зауважує: “Лемоньє розглядає Ліс, Завод як живі істоти, що домінують і надихають розповідь. Він створив за їхньою допомогою символічне зображення життя села та міста. Цим він нагадує Золя, але у нього також спостерігаємо тенденцію до перебільшення символу, до його трансфігурації та ідеалізації, тому реалістичні сторінки набувають фантастичного звучання” [цит. за 10, р. 92]. Але коли К. Лемоньє залишається “інстинктивним” письменником, що пише під впливом природного імпульсу, Е. Золя виявляє талант строгого теоретика і послідовника ідей натуралізму, що бачимо в його романах.

Натуралізм у Бельгії не був імітацією французького. Він мав свою глибоку традицію у фламандському мистецтві з реалістичним зображенням та особливою колористикою. Лінії, контури, аспекти повсякденних реалій з їх найдрібнішими штрихами є зовнішнім виявом життя. Для фламандських митців не було характерним зображення глибинних почуттів людини, їх приваблював тільки матеріальний бік життя. Як зауважує М. Вільмот, “він (натуралізм) повинен стати головним принципом і засобом екзальтації для фламандців, їхня художня традиція завжди була багата на реальні образи, навіть часом вульгарні, але детально змальовані, вирізьблені чи описані” [цит. за 10, р. 29].

Вплив натуралізму залишився безперечним, хоча К. Лемоньє зумів адаптувати всі напрями до своєї творчої індивідуальності. К. Лемоньє написав про Е. Золя: “Якщо Золя представляє один з напрямів величної школи, до якої приєдналися відомі генії думки цього часу, то Леон Кладель і Альфонс Доде належать до іншої течії, що поєднує суміш ідеального та реального, без чого роман залишається тільки документом...” (“Письменники”) [цит. за 11, р. 140].

Творчий доробок письменника свідчить, що він не обмежується регіоналізмом, хоча з великою любов'ю описує рідну країну. Кадром дії є село, сумне чи у сонячному промінні; земля, оброблена селянином; будиночки, що тримаються вкупі серед безмежної рівнини. Ця натуралістична документальність показує людину серед природи, тому мова опису в творах К. Лемоньє містить рідковживані слова, неологізми, абстрактні терміни. Вже з роману “Самець” починається тенденція наближення людини до природи, до суворого життя первісних віків. Таку концепцію Г. Ванвелькенгаузен називає “натуризмом”: “Цей натуразм, схрещуний з натуралізмом, повинен стати його найоригінальнішим виявом, ... завершенням його чисельних і блискучих досліджень у літературі” [11, р. 307].

У новелах “Земля”, “Родина Піду та Коласів” зображено селянина, прив'язаного до землі як джерела його існування: звідси одвічне бажання володіти нею. У новелі “Проца” К. Лемоньє описує релігійність, але водночас егоїзм і скупість селянина. Ці новели, незважаючи на жорсткі деталі, відображають сильну і чисту

природу, у лоні якої живе селянин. Епічні замальовки інтенсивністю тонів деколи виходять за межі суворої реальності.

Селяни з романів і новел К. Лемоньє – це люди, знайомі йому з дитинства, завдяки сільській родині та частим візітам до його батька, адвоката. Ж.-К. Гюїсманс помилявся, коли назвав К. Лемоньє “людиною, що довго прожила в селі” [7, р. 135], настільки щирим є К. Лемоньє у першій книзі “Осінні замальовки”. Тільки після смерті батька у 1869 р. він оселився у маєтку Бюрно на лівому березі Мози, у районі між Намюром і Дінаном. “Вперше я пізнав радість відчуття єдності з землею”, – написав К. Лемоньє у журналі “La Vie belge” (“Бельгійське життя”), саме це середовище спонукало його до створення роману “Самець”.

Враження величі у романах Золя виникає з контрастів, численних повторів, навмисного перебільшення деталей. Для К. Лемоньє – це швидше екзальтація життєдайних сил природи; романи бельгійського письменника дихають чистим повітрям, наповненим здоров’ям і вірою в самоствердження людини на землі. К. Лемоньє можна назвати одним із самотніх учнів натуралістичної школи, “що поєднав ідеальне з реальним” [11, р. 311]. Його визначення натуралізму у 1882 р. є досить широким: “Натуралізм є не що інше як повернення до вивчення законів природи, її прямого спостереження, ...точне поняття про руші, яким підкоряється людство”, чи ще: “Натуралізм можна підсумувати у вираженні правди через дух, темперамент, свідомість” [цит. за 11, р. 311]. 1884 р. К. Лемоньє від-мовляється від “теоретичного мистецтва”, що веде тільки до копіювання життя [11, р. 312]. З великою повагою він ставиться до Л. Кладеля, А. Доде, Б. д’Оре-вільї, Е. Гонкура. Їхній вплив на творчість письменника доповнює натуралістичну доктрину Е. Золя. Реалістичне бачення розчиняється подихом ідеалістичного. Сильові пошуки К. Лемоньє відобразилися у романах “Самець” та “Кліщі”, що позначають відповідно початок і кінець суто натуралістичного періоду творчості письменника.

Персонажі К. Лемоньє “народилися” в час ідей натуралізму, міцно вкоріненого у пантеїзм бельгійського письменника. Концепція натуралізму накладається на пантеїстичне світобачення. Людина не є вільною, її долю визначають спадковість і природні нахили; доля панує над нею. Єдине полегшення – усвідомлення цієї залежності. Свобода вчинків – ілюзія, тому людина не відчуває відповідальності за скоєне (роман “Божевільний”). Так само людина не в стані покласти кінець життю, розірвати зв’язок спадковості. Тому існує дисгармонія між “хотіти” і “знати”. Бажання є “керівним і керованим одночасно” [8, р. 107].

Цих думок дотримуються його персонажі Йорг Санг та Дрі Абель у новелі “Будинок, що спить”. Вони вважають, що земля повинна належати селянам, тим, хто її обробляє. Ця думка повторюється у романі “Кінець буржуа”: “La terre en droit n’est pas à ceux qui envivent, mais à ceux qui meurent” [цит. за 9, р. 48]. К. Лемоньє заохочує селян виступити на захист своїх прав: “Вільну землю!.. Землю селянину!.. Хіба ж ви не такі самі люди, як ті, що вас гноблять? Чи завжди будете терпіти, коли вас прирівнюють до худоби, схилите голову, як віл, що тягне ярмо, а потім відісланий на бійню?” (“Вітер у млинах”) [цит. за 8, р. 188].

У романі “Пані Люпар” (1888) К. Лемоньє проникає в світ буржуазії та лицемірства, ця тема продовжується у зображенні занепаду сім’ї у романі “Кінець

буржуа” (1892). Тут знову прослідковуємо аналогію з циклом “Ругон-Маккари” Е. Золя. Як і у французького письменника, новий етап творчості у К. Лемоньє припадає на 1890–1900 рр. Роман “Алалі” (1906) продовжує тему загибелі родини, але тлом зображуваного є село.

Про цей роман ми можемо сказати, що він, “написаний століття тому, ...немає жодної зморшки” [4, р. 7]. Водночас це один з найкращих творів К. Лемоньє. Так само, як “Кліщі”, “Самець” і “Смерть”, він спричинився до того, щоб їх автора справедливо визнали “бельгійським Золя”. Тема землі тут є другорядною, проте маємо її специфічний вияв, що дає право частково порівнювати її звучання з романом Е. Золя “Земля”. Мета К. Лемоньє – зображення піднесення, але разом з тим і занепаду сім’ї Расанфос (прізвище також є значущим: “race en fosse”, тобто “race” – раса, рід, династія, “en fosse” – у ямі, могили, шахті). Своєму багатству родина завдячує землі, а радше вугіллю з шахти “Misère” (“Злидні”). Вже тоді розпочинається тема занепаду сім’ї: “Mais la fosse après les avoir nourris pendant près d’un siècle tout à coup se stérilisait; les noires matrices, toujours fécondées par la sève humaine, s’obturaient brehaignes; on toucha à l’os même de la terre dans la mort d’un désert affreusement pétré” [9, р. 26].

Так само як людина носить у собі зачатки смерті, так і рід, що є живим організмом, рано чи пізно повинен загинути [2, с. 51]. Це неминуче, бо родина Расанфос відірвалася од свого коріння. Персонаж цього роману Реньє вважає, що історія сім’ї повторює історію людства.

Земля годує не тільки селян, а й шахтарів, дозволяючи проникати в її глибини, але потім забирає їх назавжди: це ніби помста за заподіяні рани. Не уникнув цієї долі Жан-Крет’єн V, засновник династії Расанфос. “Encore une fois, la race des violateurs était frappée, la terre, blessée aux entrailles par leurs tenaces forceps, se vengeait. Le charnier tout à coup se rouvrait pour Jean-Christien V comme il s’était ouvert pour les autres Jean” [9, р. 32].

Його дружина Барба Расанфос очолила династію, старший син Жан-Елуа став банкіром, молодший – Жан-Оноре – адвокатом, “... elle mariait Marie-Barbe-Christienne à l’une des grosses fortunes terricoles de la Hesbaye, Pierre-Jérôme Quadrant, de telle sorte qu’un homme de la glèbe complétait le triumvirat par lequel étant la Loi, la Banque, la Terre, ils enfonçaient leurs racines à travers l’agglomérat social” [9, р. 33]. Так відбулося об’єднання трьох суспільних сил: права, фінансів і землеволодіння, на яких опиралася могутність династії Расанфос.

Жан-Елуа, який очолив раду адміністрації фінансистів, не забув свого походження. Його впертість і наполегливість у справах була успадкована від землі. “Cette glèbe hargneuse qui dépeçait jusqu’à l’os ses misérables terriens, cette terre de famine et de désolation sembla avoir, par poussées réflexes, ressuscité chez lui l’opiniâtreté combative du farouche ancêtre au fond de la fosse calamiteuse” [9, р. 36].

Оселившись у маєтку за містом, Жан-Елуа, як і Монкорне з роману “Селяни” Бальзака, зіткнувся з неповагою селян і змушений захищати свої права власника. Незважаючи на певні поступки з його боку, “...un braconnage opinâtre, malgré tout, ravageait ses terriers et par moments le versait en des idées de massacre” [9, р. 55].

Як бачимо, у цьому романі К. Лемоньє негативно ставиться до селян, хоча вони виступають героями його творів, особливо новел. Селяни приходять привітати хазяїна з нагоди одруження його дочки. Ці діти землі випромінюють силу і здоров'я, а сім'я Жана-Елуа неухильно прямує до виродження: син Реньє – горбань, його сестра Симона – божевільна, син Арнольд – гуляка і нероба, а дочка Жіслен одружується з Лавандомом, хоча сподівається дитини від іншого чоловіка. “Les rires des jolis visages blancs de la terrasse, grêlèrent alors sur les torsos épais des fils de la terre, sur cette ducasse de balourds et de rougeauds qui s'arrêtaient de rigodonner pour les regarder béats, riant de les voir rire” [9, p. 67].

Реньє-горбань влучно підмітив у розмові з кузенком Антоненом: “Pourvu que tu manges, toi, la terre n'existe plus. Il n'y a plus de pauvres diables qu'on abat comme des bêtes, pour un peu de poil qu'ils nous roquent, il n'y a plus de riches se lavant les mains de ce sang...” [9, p. 69]. Через двадцять чи тридцять років династія Расанфос зникне. “Nous crèverons tous de Misère, Misère se vengera en nous tuant un à un...” [9, p. 70]. Багатство, що прийшло з землі, туди повертається, забираючи життя людини: вона народжена з землі.

Жан-Елуа також передбачає кінець династії: нещастя почалися після весілля Жіслени – виплата відшкодування за смерть селянина під копитами коня Арнольда, посаг Жіслен, на який її чоловік утримує коханку в місті, гроші, заборговані Реньє друзям-картярам. Йому видається, що бездонна прірва шахти Misère кличе його, щоб проковтнути: “il subit la nette perception d'un grand trou noir à travers leur race, avec des bouillies humaines tout au fond, avec les résidus des vies englouties au gésier de la terre” [9, p. 108].

Барба залишилася працювати на землі, захищаючи її від грабунків і банкрутства та “l'infini morcellement de la glèbe, jamais lasse d'être fécondée” [9, 82]. Вона дотримується думки, що дітей потрібно було навчити жити за законами їхніх предків на землі, тоді б вони уникнули нещастя виродження: “on sentait que la vie est un devoir, on apprenait à vivre aux enfants comme avaient vécu les pères... Une petite aisance alors suffisait, on n'y arrivait que laborieusement en pratiquant la vertu des privations...” [9, p. 270]. Барба залишається у свої дев'яносто років символом могутності Расанфосів. Її сили й могутності можуть позаздрити онуки й онучки, які вирости в місті. Вона уособлює землю, що дала початок цій родині. “Elle assumait l'ère héroïque de Jean-Crétien, le rachat des ascendants innombrables agonisant au fond des fosses, l'avènement au jour d'une millénaire hérédité ténébreuse, toujours plus avant plongée aux âges de la Terre. Elle était le symbole incarné de la perdurée des humanités, la matrice en qui s'était transvasé, pour proliférer et se délivrer, le sang des antiques parias captifs de la bure, la glèbe fructifiée des fiers froments, après les hersages sans trêve, les inféconds labours qui d'abord n'avaient fait lever qu'une graine mort-née” [9, p. 279]. Як і земля, Барба виснажилася, тому не буде нового урожаю, як і не буде нащадків роду Расанфос.

Реньє-горбань вважає, що настав час, коли навіть ім'я Расанфос зникне, бо дівчата з цієї родини змінили його на інше прізвище (Сібілла та Жіслена), або не можуть народити дитини, як Сірілла. “... tous les Racenfosse allaient s'effondrer avec nous dans ces ténèbres à pic, dans cette mort des basses-fosses d'où notre nom est sorti et où irrémisiblement il replongerait” [9, p. 286].

Безплідне потомство Расанфос порівнюється із степом чи болотом: “Du côté de la descendance ce n’était plus que de stériles et croupissantes garrigues, un marais figé en de mornes latitudes, en d’arides sables comme ceux de cette campine où échouait la colonisation de Jean-Éloi” [9, p. 315]. Як і звичайні бідняки, сім’я Расанфос прожила свій відрізок земного часу, “... la même loi absurde qui les a tirées du néant les y replonge. Naissance, croissance, maturité, disparition, les quatre stades, les quatre termes de la vie!” [9, p. 333].

Зустріч Реньє і його друзів з бідняком-шахтарем (le Pauvre) має важливе кульмінаційне навантаження у романі. Ця сцена є ключовою для розуміння твору. К. Лемоньє протиставляє силу й фізичне здоров’я бідняка, який працює у глибині землі, слабкому здоров’ю горбаня Реньє з багатой сім’ї Расанфос. Саме бідняк втілює авторську позицію у романі. Шахтар повертається до роботи, в шахту, “... dans cette nuit des siècles où indéfiniment plongeait leur hérédité et d’où il ne sembla sorti un instant que pour leur susciter le grand visage ténébreux du premier générateur, de l’homme des cavernes qui, à l’origine des temps, avait projeté sa semence dans une matrice de femme, afin qu’elle s’épandît plus tard en torrent et devint le large fleuve de vie des Racenfosses actuels” [9, p. 292–293]. Недаремно Барба відкрила для бідняків два притулки і школу. Ці люди, що працюють на землі і в її надрах, заслуговують на глибоку повагу.

Жан-Елуа на межі розорення вирішує ще раз спробувати щастя: він вкладає останні гроші в освоєння шахти. “C’était leur destinée aux Rassenfosse, de tourmenter cette terre où d’immémoriables générations des leurs avaient peiné. Les noirs enfants des matrices souterraines une dernière fois ressuscitèrent dans l’atavisme de Jean-Éloi” [9, p. 308]. На жаль, цього разу земля виявилася безжалісною і відмовилася ще раз відкрити свої скарби.

У романі не знайдемо поетичних описів землі, як це є у творі “Земля” Е.Золя. Хіба що тільки пейзаж, який бачить Аделаїда Расанфос, дружина Жана-Елуа, прогулюючись у післяобідній час з дочкою Жерменою. “C’était le paysage des plaines verdoyées à l’infini, de grandes lignes courbes ou planes reculant les horizons, uniformisées par l’égale altitude des blés... Une glèbe de rapport, une aire maraî-chère et vénale, toujours cavée par les labours, rayée par les hersages, terreatée de race en race en tous sens, récusait l’agrément. Même pastellée de verts frais, légers, la terre y restait grave, évoquant les servages, dénonçant les labeurs sans nombre, fatigant l’oeil par sa monotonie sans ragoût” [9, p. 212]. Картина справляє важке враження на читача, за застарілими словами ненавмисне губиться правдива краса опису землі. Р. Труссон пояснює важкість для сучасного читача стилю К. Лемоньє, перевантаженого неологізмами того часу та рідковживаними словами, як “яскраво виражене кривляння” [13]. П. Дельсем як приклад наводить фразу “Il se détergea les plantaires au long de ses braies” (“він витер підошви до штанів”; автор використовує малозрозумілу і невживану у французькій мові лексику) [9, p. 193]. Говорячи про стиль письменника, Ван Лерберг називав К. Лемоньє хамелеоном [цит. за 4, p. 369].

Наприкінці роману Жан-Оноре Расанфос підсумовує: “Qui sait? la régénération par l’enfant, le retour aux grands âges de la terre par le retour au peuple... Et

peut-être bien qu'en effet le temps des bourgeois est fini et qu'il va venir autre chose" [9, p. 350].

Так закінчився час буржуа, і на зміну прийде нова течія у творчості К. Лемоньє. Тема землі буде переосмислена в руслі натуризму у наступних романах "Адам і Єва" та "У свіжому серці лісу". Звідси нові аспекти для дослідження цієї проблеми.

Тема землі у романі "Кінець буржуа" не набирає такого широкого епічного розмаху, як у творі "Земля" Е. Золя. Однак тут повторюються мотиви могутності землі, її влади над шахтарями, її щедрості до тих, хто на ній працює. Особливо сильним є мотив повернення людини в землю після смерті. Образ бідняка-шахтаря близький до образів селян-землеробів Золя. Як і Гранд, героїня роману "Земля" Е. Золя, Барба є родоначальницею, уособленням Матері-Землі.

Е. Золя виходить за межі соціального аспекту проблеми, земля із причини конфлікту стає символом у найширшому розумінні як засіб екзистенції людини, вічне начало життя. Для обох романів у розробленні цієї тематики характерне відтворення в ній зв'язку людини та землі, а саме, за словами І.Франка, "влади землі над людиною". Володіння землею стає визначальним у формуванні характеру та світогляду героїв обидвох романів. Використання символічного образу землі допомагає К. Лемоньє надати особливого бачення сенсу людського життя. Це насамперед йде від віри у життєдайну силу Землі-Матері, вічну залежність людини від землі.

Потенція символу землі виявляється безмежною: він переосмислюється по-іншому в контексті роману кожного з цих письменників. У К. Лемоньє і Е. Золя різне розуміння символіки землі, але образи їхніх романів висвітлюють процес витворення спільних уявлень про значення землі для людини.

1. Андреев Л. Г. 100 лет бельгийской литературы. – Изд. Моск. унив., 1967.

2. Владимирова А.И. Лемонье и Э. Золя (Роман Камиля Лемонье "Конец Буржуа") // История и современность в зарубежных литературах. – Ленинград, 1979. – С.50–61.

3. Франко І. Влада землі в сучасному романі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976. – Т.28. – С.176–195.

4. Dubois J. Lecture // Lemonnier C. La fin des bourgeois. – Bruxelles: Editions Labor, 1986. – С. 365–379.

5. Hanlet C. Camille Lemonnier, le Zola belge // Études religieuses. – № 528. – Liege. – 15 mars 1943.

6. Hanse J. "La Jeune France" et "La Jeune Belgique" (Communication à la séance mensuelle du 9 mars 1957) // Bulletin de L'Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises – Bruxelles, 1957.– Tome XXXV, N2.– S.75–95.

7. Huysmans J.-K. Lettres inédites à Camille Lemonnier. – Genève: Librairie Droz, 1957.

8. Landau H. Camille Lemonnier. Essai d'une interprétation de l'homme.– Genève: Librairie Droz, 1957.

9. Lemonnier C. La fin des bourgeois. – Bruxelles: Editions Labor, 1986.

10. Vanwelkenhuysen G. L'influence du naturalisme français en Belgique de 1875 à 1900.– Bruxelles: La Renaissance du livre, 1930.

11. Vanwelkenhuysen G. Histoire d'un livre. *Un Mâle*, de C.Lemonnier.– Bruxelles, 1961.

12. Woodbridge B. M. Le Roman belge contemporain.– Bruxelles: La Renaissance du livre, 1930.

13. www.lemonnier_camille.htm

**THE PROBLEM OF THE LAND IN THE NOVEL
“THE END OF BOURGEOIS” BY C. LEMONNIER
(based on Ivan Franko’s conception of “land’s power over the man”)**

Iryna KUSHNIR

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

C. Lemonier – a novelist, a short story writer, and a literary critic – instantiates the Franco-phone literature in Belgium at the end of the 19th c. Lemonnier’s realism and naturalism are intersected with the elements of naturism. Against E. Zola’s novel *The Land*, the land theme in C.Lemonnier’s *The End of Bourgeois* does not take such a grand scale. The writer uses the motif of land power over the miners to demonstrate the flourishing and decay of the Rassenfosses. In the novels to follow, the symbolic vision of the land is raised to identify it with the Nature.

Key words: connection man – land, land symbol, motif of land power, naturalism, naturism.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2004
Прийнята до друку 20.05.2004